

О. М. Сергієнко,
к. е. н., доцент, зав. сектора, НДЕІ Мінекономрозвитку і торгівлі України

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА РОЗРАХУНКУ ДОХОДІВ НА МАКРОРІВНІ

У статті розглядаються питання методологічних основ формування ВВП за доходами на основі системи національного рахівництва. Зазначено, що використання методичного інструментарію СНР дозволяє проводити ґрунтовні аналітичні розрахунки показників утворення та розподілу доходів з метою обґрунтування управлінських рішень щодо політики доходів всіх суб'єктів ринкової економіки, які враховують складні та взаємопов'язані процеси, що відбуваються в економіці та безпосередньо визначають динаміку економічного зростання і важливі пропорції розширеного відтворення.

In the article the questions of methodological bases of forming of GDP are examined after profits on the basis of the system of the national accounting. It is marked that the use of methodical tool of SNR allows to conduct the detailed analytical and prognosis calculations of indexes of formation of profits with the purpose of ground of administrative decisions in relation to the policy of profits of all subjects of market economy, which take into account difficult and vzaemopov'yazani processes which take place in an economy and directly determine the dynamics of the economy growing and important proportions of the extended recreation.

ВСТУП

Дослідження економічних процесів на макрорівні базується на використанні системи національних рахунків (СНР), які відображають обсяг сукупного випуску товарів і послуг, валовий внутрішній продукт (на різних стадіях економічного обороту), а також показників, які формуються на базі ВВП, а саме: валовий прибуток (змішаний дохід), валовий національний продукт, валовий національний дохід, особисті доходи, валовий наявний дохід, валове заощадження тощо. Система національних рахунків являє собою послідовну, гармонійну сукупність макроекономічних рахунків, балансів активів та пасивів, таблиць, у яких взаємопов'язані усі макроекономічні процеси, починаючи від виробництва і закінчуючи фінансовими можливостями держави. СНР використовується в усьому світі для опису і аналізу економічних процесів на макрорівні.

В умовах перехідної економіки проблеми формування та розподілу доходів на макрорівні набували все більшої актуальності та потребували нових знань і досліджень. Основні методологічні проблеми з цих питань були досліджені західними економістами та опубліковані в наукових працях та статистичних збірниках, що знайшло своє відображення у вдосконаленні основних положень та версій СНР. Серед російських науковців, які займалися дослідженням проблем СНР з позицій буржуазної статистики, були Рябушкін Б.Т., Кудров В.М., Маслов П.П., Петров А.І., Фігурнов Е.І. та інші. Підтримуючи та розвиваючи ідеї зазначених авторів, в Україні перші дослідження щодо формування показ-

ників національного рахівництва провів колектив Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України під керівництвом д.е.н., професора В.Ф.Бесєдіна та к.е.н. Євдокимової І.М. на замовлення Державного комітету статистики України. З переходом вітчизняної статистики на міжнародні стандарти, зокрема систему національних рахунків, зазначені проблеми зацікавили широке коло науковців та практиків, зокрема Б.Панасюка, В.Науменка, І.Шумила, В.Піщейка, В.Гейця, Б.Кваснюка, І.Крючкову, М. Скріпниченко, Л.Мусіну, Н.Горшкову, Т.Лебедеву, М. Меламеда, С. Москвіна, Р. Моторина, А. Савченка, О. Тітьонко та інших. Проте, незважаючи на великий науково-практичний доробок, багато питань щодо формування та розподілу доходів залишаються актуальними та дискусійними.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Процес економічної трансформації, інтеграція у світове співтовариство викликали необхідність переходу нашої держави на нову систему обліку та звітності, розрахунків результатів економічної діяльності, яка притаманна ринковому господарству. На сучасному етапі найбільш досконалою та придатною системою звітності, яка дає можливість проаналізувати основні взаємозв'язки в економіці, відобразити фінансові потоки між виробниками, споживачами та державою, охарактеризувати найважливіші зміни в економічному та соціальному житті суспільства, вважається Система національних рахунків (СНР).

Рис. 1. Наукові концепції побудови СНР

Джерело: складено автором на основі [2, с. 38—44].

СНР будується відповідно до науково обгрунтованих концепцій узагальнення економічних процесів на макрорівні:

- концепції економічного виробництва;
- концепції факторів виробництва;
- класичної концепції;
- кейнсіанської концепції;
- концепції вилучення і „вливання” грошей (рис. 1).

В основу побудови СНР покладено модель кругових потоків, або модель кругообороту ресурсів, продуктів і доходів. У національних рахунках відображені агреговані суб'єкти економіки, які представляють певні інституційні сектори.

СНР поєднала статистику національного доходу, а також статистику державного бюджету, руху фінансових ресурсів, міжгалузевого балансу, статистику платіжного балансу та ін., що дозволило комплексно аналізувати стан окремих видів економічної діяльності, секторів та економіки в цілому. У методологічному плані СНР дає змогу прослідкувати взаємозв'язки макрпоказників, створює основу для оцінки управлінських рішень, обгрунтування певної державної соціально-економічної політики та її впливу на економічне життя у взаємозв'язку, є основою для розробки економіко-математичних моделей та прогнозних розрахунків макрпоказників.

Показники доходів суб'єктів економіки є найважливішими індикаторами макроекономічного стану країни. Формування показників утворення доходів інституційних секторів є результатом виробничих відносин, які склалися на певному етапі економічного кругообігу країни за певний проміжок часу.

Історично і логічно національні рахунки були роз-

витком і поглибленням обчислення національного доходу, який вже на початку Другої світової війни здійснювали у формі детальної таблиці, яка охоплювала не тільки обчислення національного доходу, а й показувала зв'язки з іншими макроекономічними показниками. В 1953 році був розроблений початковий варіант СНР, який постійно вдосконалювався та досягав більшого узгодження між СНР та іншими міжнародними статистичними стандартами. У СНР 1993 року в основу всіх показників доходів було покладено концепцію, обгрунтовану англійським економістом Дж. Хіксом (1904—1989). Сутність цієї концепції полягає у тому, що дохід, як вважав Дж. Хікс, треба визначати як максимальну суму коштів, яку можна витратити на споживання протягом деякого проміжку часу (періоду), і в той же час зберегти наприкінці цього проміжку капітал, що був на початку періоду. Інакше кажучи, визначення доходу повинно показувати людям, скільки вони можуть витратити на споживання, не роблячи себе при цьому біднішими. При такому визначенні до-

ходу необхідно зазначити, що існує деяка обмеженість концепції Дж. Хікса, яка полягає у тому, що його визначення доходу (багатства) охоплює тільки відтворювальний капітал. Проте сучасне визначення капіталу повинно включати також і невідтворювальні елементи капіталу (земля, природні ресурси, навколишнє середовище тощо), навіть якщо це майже неможливо реалізувати у зв'язку з відсутністю певної інформації.

Як відомо, загальний обсяг виробленого доходу може бути отриманий лише за рахунок скорочення відповідних елементів невідтворювального капіталу. У іншому разі показник обсягу доходу може привести до помилкової думки стосовно того, скільки грошей домогосподарства можуть витратити на споживання, щоб не стати при цьому біднішими. Розвиваючи свою теорію, Дж. Хікс вводить до теоретичного аналізу дві категорії доходу. Перша охоплює регулярний або передбачуваний потік надходжень, друга категорія — потік фактичних надходжень. За думкою Дж. Хікса, для багатьох цілей економічного аналізу та прогнозування перевагу необхідно надавати першій категорії, оскільки вона більшою мірою пояснює поведінку господарюючих суб'єктів. Для її отримання із другої категорії необхідно виключити непередбачувані, випадкові надходження коштів і, зокрема, приріст вартості активів унаслідок інфляції.

У сучасній СНР загальна концепція доходу Дж. Хікса отримала конкретизацію у вигляді уніфікованих визначень і класифікацій, розроблених для обчислення найбільш важливих макроекономічних показників — валового випуску (ВВ), валового внутрішнього продукту (ВВП), валового національного доходу (ВНД), валового наявного доходу населення (ВНДн), заощаджен-

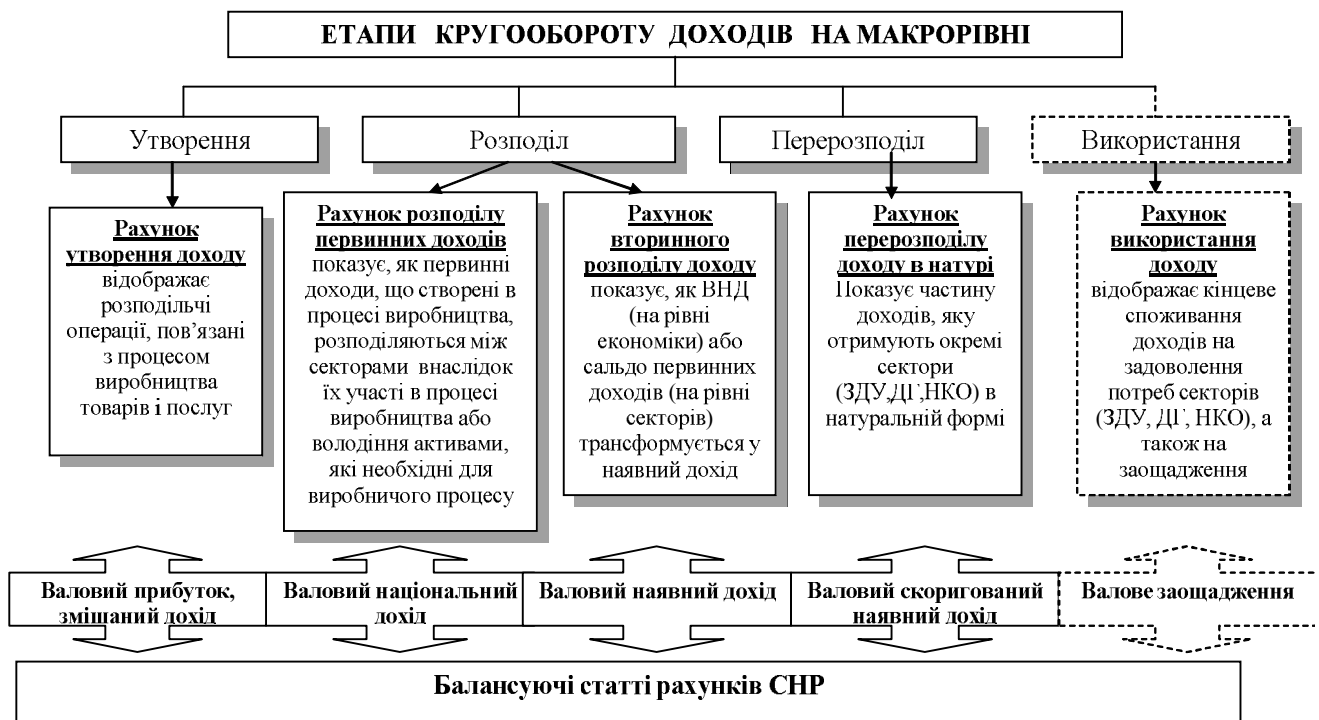

Рис. 2. Взаємозв'язок між етапами кругообороту доходів на макрорівні та рахунками СНР

Джерело: складено автором на основі [2, с.121—139].

ня та ін. Насамперед, це стосується визначення тотожності між сумою доходів і сумою валової доданої вартості (ВДВ), яка вимірює кінцеві результати виробництва. Іншими словами (якщо не враховувати фактор зовнішньоекономічних зв'язків), ВНД дорівнює сумі ВДВ, створеної в усіх секторах економіки. Відповідно до цього визначення до доходу не потрапляє зміна вартості активів, зумовлена інфляцією або іншими факторами випадкового характеру, не пов'язаними із процесом виробництва. Не потрапляє до доходу також приріст вартості майна у зв'язку з передачею права власності, шляхом продажу, приватизації та ін. Отже, за таких умов вартість виробленої продукції та величина створених доходів не включають так званий холдинговий прибуток, який являє собою приріст вартості активів внаслідок інфляції за час перебування товарів на складі.

Нарешті, зауважимо, що концепція Дж. Хікса потребує при визначенні чистого доходу оцінки споживання основного капіталу (амортизації) за відновною, а не за первісною вартістю, як це робиться у бухгалтерському обліку. Крім того, концепція доходу, рекомендована у СНР для макроекономічних розрахунків, не співпадає із визначеннями доходу, які застосовуються у бухгалтерському обліку і використовуються, насамперед, для фіскальних цілей. А це створює проблеми як з використанням даних бухгалтерського обліку для складання рахунків СНР, так і з макроекономічним аналізом даних взагалі. У СНР усі головні макроекономічні показники (ВВП, ВНД, ВНДн тощо) оцінюються тільки за ринковими цінами. У ній не передбачено у явній формі показники, які оцінюються за факторною вартістю [5].

Рахунки доходів є центральними в СНР, оскільки вони пов'язують результати виробництва товарів і послуг з процесами формування доходів і капіталоутворення, зі зміною фінансових активів і пасивів, із нагромадженням національного багатства. Рахунки доходів

поділяються на три групи (утворення, розподіл, перерозподіл), а також включають використання доходів на споживання та заощадження (рис.2). Необхідно зазначити, що зображений на рис.2 рахунок використання наявного доходу не відноситься до рахунків доходу СНР, але ми його зобразили лише з тією метою, щоб показати, що в ньому відбувається важливий процес використання наявного доходу, який був утворений на попередніх етапах кругообороту і його формування залежить саме від тих соціально-економічних процесів, які відбуваються на стадіях утворення та розподілу доходів.

Отже, формування показників утворення доходів відображає рахунок утворення доходів, який характеризує процеси розподілу ВВП або ВДВ (для секторів економіки або видів економічної діяльності) і утворення первинних факторних доходів учасників виробництва. Такими учасниками виробництва є суб'єкти національної економіки, а саме: домогосподарства (ДГ), підприємства корпоративного сектора та держава (ЗДУ).

До первинних доходів учасників виробництва відносяться:

1) оплата праці найманих працівників, яка складається із заробітної плати та фактичних і умовних внесків на соціальне страхування, що в сумі відображає дохід домогосподарств;

2) чисті податки на виробництво й імпорт (за мінусом субсидій) відображають надходження в державний бюджет та позабюджетні фонди і є доходами сектора загального державного управління (ЗДУ);

3) валовий прибуток, який отриманий як результат процесу виробництва ринкових товарів і послуг, — відноситься до доходів сектора нефінансових корпорацій;

4) валовий прибуток, який отриманий як результат процесу виробництва неринкових товарів і послуг (за

Таблиця 1. Рахунок розподілу первинного доходу за секторами економіки, 2009 рік (у фактичних цінах, млн грн.)

Показники	Сектори економіки					Оплата послуг фінансових посередників	Уся економіка
	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Загального державного управління	Домашні господарства	Некомерційні організації, що обслуговують ДП		
РЕСУРСИ							
Валовий прибуток, змішаний дохід	208296	41759	14857	131567	1046	-50849	346676
Оплата праці найманих працівників				477953			477953
Податки на виробництво та імпорту:			134845				134845
на продукти			119988				119988
інші, пов'язані з виробництвом			14857				14857
Субсидії на виробництво та імпорту:			-19516				-19516
на продукти			-3124				-3124
інші, пов'язані з виробництвом			-16392				-16392
Дохід від власності	8354	143702	14596	34654	14		201320
Коригування на оплату послуг фін. посередників		-50849				50849	0
Усього	216650	134612	144782	644174	1060	0	1141278
ВИКОРИСТАННЯ							
Дохід від власності	124665	75187	9279	37831	10		246972
Валове сальдо первинних доходів	91985	59425	135503	606343	1050	0	894306
Усього	216650	134612	144782	644174	1060	0	1141278
Чисте сальдо первинних доходів	6446	55470	120646	604536	4	0	787102

Джерело: [4].

винятком сільського, лісового, шляхового господарства та деяких інших видів діяльності), — відноситься до доходів сектора ЗДУ;

5) змішаний дохід, який отриманий від індивідуальної діяльності домогосподарств (в підсобному сільськогосподарському виробництві, будівництві житла, від індивідуальної некоорпоративної діяльності та ін.), — відноситься до доходів домогосподарств.

Відповідно до СНР, один сектор передає суму фінансових коштів (як використання) іншому сектору, який отримує ці кошти і вони є його ресурсами. Отже, ресурсами рахунку утворення доходів є валова додана вартість, яка переноситься з рахунку виробництва. З цього ж рахунку переноситься оплата послуг фінансових посередників, яка зменшує валову додану вартість в цілому по економіці, тобто показується зі знаком мінус.

Балансуючим показником рахунку утворення доходу є валовий прибуток (змішаний дохід). Валовий прибуток — показник, який характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у резуль-

таті виробництва. Валовий прибуток представляє частину валової доданої вартості, що залишається у корпоративних виробників після відшкодування витрат на заробітну плату і чистих податків.

Для сектора домашніх господарств таким показником виступає змішаний дохід. Змішаний дохід — це дохід, що отримують домогосподарства від функціонування некоорпоративних підприємств, таких як невеликі фермерські та особисті підсобні господарства, майстерні, ресторани, магазини, перукарні тощо, що є власністю окремих сімей або осіб, у яких вони самі й працюють. Змішаний дохід створюється факторами виробництва безпосередньо в процесі виробництва. Розподілити його на окремі елементи первинних доходів (заробітну плату, прибуток) та відокремити один від одного практично неможливо. Тому він дістав назву змішаного доходу.

Валовий прибуток (змішаний дохід) об'єднує в собі прибуток корпоративних підприємств, змішаний дохід домашніх господарств та споживання основного капіталу в економіці. Валовий прибуток (змішаний дохід) є розрахунковим показником і визначається як різниця між обсягами ВВП (для економіки в цілому) або ВДВ (для інституційних секторів або видів економічної діяльності) та сумою показників оплати праці (ОП) і чистих інших податків, по-

в'язаних з виробництвом (ЧІПв):

$$\text{ВП (ЗД)}_i = \text{ВДВ} - (\text{ОП} + \text{ЧІПв}).$$

Рахунок розподілу первинних доходів є другим після рахунку утворення доходу і показує, як первинні доходи, що створені в процесі виробництва продукції, розподіляються між інституційними секторами внаслідок їх участі в процесі виробництва або володіння активами, які необхідні для процесу виробництва. В рахунок розподілу первинних доходів відображається формування інших факторних доходів, а саме: доходів від власності (відсотки, дивіденди, рента, нерозподілений дохід тощо). Ресурсна частина даного рахунку представлена наступними показниками: валовий прибуток, змішаний дохід; оплата праці найманих робітників у домашніх господарствах; податки на виробництво та імпорту без врахування субсидій, що отримуються або виплачуються державними установами.

Формування рахунку розподілу первинного доходу за секторами економіки в Україні зображено в табл. 1.

Таким чином, у ресурсній частині рахунку відобра-

жено первинні доходи, які отримані резидентними інституційними одиницями, які беруть участь у процесі виробництва, або сектором ЗДУ шляхом оподаткування виробництва та імпорту, які перенесені з рахунку утворення доходів; доходи від власності, що отримуються від інших секторів або з-за кордону.

Балансуюча стаття рахунку розподілу первинного доходу — сальдо первинних доходів, яке визначається як загальна сума первинних доходів, отриманих інституційною одиницею, без урахування всіх виплачених первинних доходів. На рівні економіки в цілому сальдо первинних доходів становить валовий національний дохід.

Рахунок вторинного розподілу доходів показує перерозподіл первинних доходів, тобто як різні трансферти змінюють сальдо первинних доходів, перерозподіляють дохід відповідно до поточної соціально-економічної політики держави, як формується наявний дохід.

Ресурси рахунку вторинного розподілу доходу мають такі показники: валовий національний дохід (для економіки в цілому); поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн; внески на соціальне страхування, одержані від інших країн; соціальні допомоги, крім допомог в натурі; інші види поточних трансфертів, одержаних від інших країн. Частина використання рахунку має ті ж самі показники, але їх спрямовано в бік інших країн. Балансуючою статтею рахунку є валовий наявний дохід.

Останнім рахунком доходів є рахунок перерозподілу доходу в натурі, який є необхідним через те, що в Україні частина доходів отримується в натуральному вигляді (у вигляді певних видів товарів та послуг). Даний рахунок має місце для секторів загального державного управління, домашніх господарств та некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства. Балансуючим показником рахунку є валовий скоригований наявний дохід, який відрізняється від валового наявного доходу на величину соціальних трансфертів в натурі. Аналіз показників валового наявного доходу та валового скоригованого доходу за секторами економіки в 2009 році дозволив зробити висновок, що сектори загального державного управління та некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, віддають соціальні трансферти в натурі на користь сектора домашніх господарств. Кількісне співвідношення між абсолютним та відносним відхиленням валового скоригованого доходу від валового наявного доходу зображено в табл. 2.

Таким чином, коригування перерозподілу соціальних трансфертів у натурі дозволяє виявити ті витрати які здійснюють сектори ЗДУ та НКО на користь індивідуальних домашніх господарств, які в 2009 році складають 19,2% валового наявного доходу.

Останнім є рахунок використання доходів, який відображає кінцеве споживання доходів на задоволення потреб секторів ЗДУ, ДГ та НКО, а також на заоща-

Таблиця 2. Валовий наявний дохід та валовий скоригований дохід за секторами економіки, 2009 рік (млн грн.)

Показники	Сектори економіки					Вся економіка
	нефінансові корпорації	фінансові корпорації	ЗДУ	домашні господарства	НКО	
1. Валовий наявний дохід	56899	56948	139440	663722	7563	924572
2. Валовий скоригований наявний дохід	56899	56948	19227	791014	484	924572
3. Абсолютне відхилення	0,0	0,0	-120213	127292	-7079	0,0
4. Відносне відхилення, %	0,0	0,0	-86,2	19,2	-93,6	0,0

Джерело: [4].

дження. У інших секторах наявний дохід дорівнює заощадженням.

Таким чином, використання в Україні системи національного рахунку, на нашу думку, дозволить використовувати широкую інформаційну базу для аналізу економічної діяльності і наслідків здійснення економічної і соціальної політики держави, обґрунтувати відповідні управлінські рішення з питань формування макроекономічної політики, дасть можливість використовувати результати СНР у наукових розробках, а також будувати прогнозні економетричні моделі.

ВИСНОВКИ

Завдяки використанню основних взаємозв'язків та балансових тотожностей Система національних рахунків відображає системний, комплексний підхід щодо формування макропоказників. Розглянуті методичні підходи до визначення показників рахунків доходів дозволяють всебічно характеризувати структурні складові показників як ресурсної частини, так і використання, усвідомлювати процес утворення балансуєчих показників, що має велике значення для аналізу розвитку економіки, формування основних макроекономічних індикаторів, оцінки ефективності управлінських рішень щодо здійснення соціально-економічної політики. Основні методологічні підходи формування показників доходів за СНР мають особливе значення для проведення факторного аналізу, модельних розрахунків показників утворення та розподілу доходів з метою обґрунтування та регулювання розвитку національної економіки.

Література:

1. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: монографія: у 5 т. Том 3. Макроекономічна політика, прогнозування і державне регулювання економіки / За ред. В.Ф. Беседіна, Н.Ю. Гончар. — К.: НДЕІ, 1996. — 440 с.
 2. Моторин Р.М., Моторина Т.М. Система національних рахунків: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001. — 336 с.
 3. Рябушкин Б.Т. Система національних счетів в зарубіжній статистикі. — М.: Статистика, 1969. — 180 с.
 4. Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: ТОВ Август Трейд, 2011. — 560 с.
 5. Тітьонко О.М. Система макроекономічного рахунку: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 1999. — 257 с.
- Стаття надійшла до редакції 05.04.2012 р.